

О. О. МЕЛЬНИК

ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ НА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Викладено перелік негативних явищ, які стали наслідком світової фінансової кризи, а також економічні та соціально-політичні явища, що стали причинами поглиблення наслідків глобальної кризи в Україні. Розроблено перелік механізмів впливу інститутів влади, реалізація яких дозволить створити умови для формування засад середнього класу в Україні.

The list of the negative phenomena which became investigation of world financial crisis, and also economic and socio-political phenomena which became reasons of deepening of consequences of global crisis in Ukraine, is given in the article. Developed the list of mechanisms of influence of institutes of power, realization of which will allow to create terms for forming of principles of middle class in Ukraine.

У жовтні 2008 р. негативний вплив світової фінансової кризи набув в Україні системного характеру. Незважаючи на слабкий рівень інтегрованості економіки України у світовий економічний простір, фінансова криза стала значною загрозою з непередбачуваними наслідками, як для економіки, так і соціально-гуманітарної сфери України. Системна криза охопила всі сфери громадського життя: економіку і політику, культуру, соціальну і правову сфери, національні і міждержавні відносини.

Проте це викликано не тільки впливом зовнішніх економічних факторів, які відбуваються в світі. Основними причинами стали такі внутрішні явища: перманентна політична криза, викликана квалістю та слабкою функціональністю інститутів влади; повільне та непослідовне проведення економічних трансформацій; корупція чиновництва та високий рівень хабарництва для потенційних інвесторів. За даними Всесвітнього банку рівень корупції та хабарництва майже вдвічі знижують рівень інвестицій у валовий внутрішній продукт країни (з 28 до 12,3 %).

Важливою причиною кризи стала відсутність активного внутрішнього інвестора – потужного середнього класу. Це унеможливило в перехідний період забезпечення стійкого економічного зростання України, незалежного від зовнішніх інвестицій, поведінка яких значною мірою підпорядкована глобальним економічним процесам. Так, за даними Всесвітнього банку, рівень внутрішніх інвестицій, який може стати

запорукою стабільного розвитку економіки країни повинний складати 17 – 25 % валового внутрішнього продукту.

Початок фінансової кризи в Україні, за даними Національного банку України, відзначився скороченням притоку у вересні 2008 р. прямих іноземних інвестицій на 32,91 %. Саме у вересні почалось стрімке збільшення відтоку короткострокового капіталу – 1,719 млрд дол. порівняно з 796 млн дол. у серпні 2008 р. Масове виведення зовнішнім інвестором капіталу з України, значною мірою підірвало економічну діяльність великої кількості вітчизняних підприємств та фінансових установ.

Саме з метою запобігання масовому виведенню зовнішніх інвестицій та, насамперед, створення сприятливого інвестиційного клімату для внутрішнього інвестора: розширення підприємницького та конкурентного середовища, опрацювання та гарантування дотримання рівних “прозорих правил гри” – це основні завдання інститутів влади.

Актуалізація означеної проблеми зумовлена тим, що деградація системи державної служби перетворює владні структури на корпорації, побудовані за клієнтським принципом. Консолідація на цьому ж ґрунті економічної еліти навколо декількох центрів тяжіння, політичні суперечності стають ширмою для економічних суперечностей. Це значною мірою дискредитує як конкретних політиків, так і політичну демократію як таку.

Ці процеси стають підґрунтям для корупції, лобіювання “потрібного” варіанту реформ, а недосконалість правової бази, відсутність правового досвіду, методів контролю посилюють ці процеси в Україні. Одночасно корупція підриває довіру до обраних лідерів, визначаючи глибоко цинічне ставлення населення до політики і громадської діяльності.

І найголовніше: недовіра суспільства до державних інститутів і політичних партій призводить до несприйняття населенням непопулярних, але необхідних політичних рішень. Зафіксоване поступове зниження довіри до місцевих органів виконавчої влади і до органів місцевого самоуправління протягом останніх трьох років (2004 – 2007 рр.). За даними проведеної в другому півріччі 2007 р. серії моніторингових досліджень Інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка, Інститутом соціології НАН України “Українське суспільство” та Інститутом соціальної та політичної психології АПН України, у травні 2007 р. узагальнений показник довіри до місцевих органів влади склав 25,9 % (проти 29,9 % у липні 2006 р.), а узагальнений рівень недовіри – 57,6 % (проти 50,2 %). Ця негативна динаміка є частиною більш широкої тенденції зниження рівня довіри до майже усіх органів влади, що у свою чергу, призводить до гальмування економічних, соціальних та політичних реформ, і як наслідок – до гальмування розвитку всіх сфер суспільного життя України [2].

Особливості системи владних інститутів сучасної України

визначаються такими негативними факторами:

- політична система характеризується яскраво вираженою нестабільністю, схильністю до поглиблення конфліктів між основними політичними партіями та блоками, в тому числі і в середині державного механізму;

- системі владних інститутів України властива висока централізованість;

- соціальні процеси ініційовані інститутами влади відбуваються досить повільно та не знаходять підтримки переважної більшості населення через високий рівень недовіри до державної політики;

- відсутність жорсткого та об'єктивного контролю всіх рівнів влади значною мірою дестабілюють систему управління і врешті-решт робить її безвідповідальною та корумпованою;

- політична система характеризується переважанням методів нормативного правового регулювання над методами використання безпосередньо вольових актів органів політичної влади [1].

Наступними важливими ознаками законотворчої діяльності українських інститутів влади сьогодні в питаннях приватизації, перерозподілу власності, оподаткування, ліцензування, експорту та імпорту тощо – здійснюється під впливом представників великого бізнесу, інкорпорованих до системи влади. Дрібні підприємці відчувають труднощі ведення господарської діяльності без установлених “прозорих правил гри”, у вирішенні спорів вони неспроможні відстояти свої інтереси в органах судової влади [1].

У малого і середнього бізнесу немає реальних можливостей впливати на характер і процес прийняття рішень, оскільки відсутні легальні механізми впливу на чиновників апарату, політиків і засобів масової інформації. Стурбовані проблемою виживання, підприємці займаються підкупом посадових осіб, користуючись особистими зв'язками, роблять спробу створити вигідніші умови для особистого бізнесу, а самі негативні варіанти дій – це переведення капіталу за кордон та еміграція (“витік мізків”).

Під тиском представників фінансово-промислових груп інститути влади гальмують становлення дієздатних суб'єктів господарювання, блокують створення умов для їх легальної прозорої ринкової самоорганізації в умовах перехідної економіки. Інститути влади характеризуються нездатністю сформулювати механізми дієвого впливу на суб'єкти господарювання шляхом створення прозорого прогнозованого макросередовища, а саме гарантувати:

- використання власних фінансових ресурсів підприємств;

- можливості запозичення фінансових ресурсів без втрати незалежності;

- спроможності вільно виходити на ринки;
- сумлінно сплачувати податки та платежі, виконувати інші вимоги законодавства без загрози для відтворювальних процесів [4].

Становлення середнього класу здебільшого залежить від виваженості державної політики у сфері підприємництва, соціального захисту населення тощо. Політика держави щодо забезпечення соціальної захищеності працівників може і повинна базуватися на основі взаємної відповідальності, взаємних зобов'язань. При цьому головним у соціальній політиці держави повинен бути обов'язок держави гарантувати законодавчо, соціально й економічно нормальні умови для життя громадян, свободу вибору життєвого вибору, сфери діяльності, свободу нести повну відповідальність за свої дії [5].

Сучасна політична система поки що не здатна забезпечити зростання рівня і якості добробуту всіх основних верств населення з метою створення реальних економічних основ громадянського суспільства.

Одним із найімовірніших варіантів подолання цих проблем може бути зміцнення середнього класу та утвердження соціальної держави. Саме тому основними завданнями владних інститутів та їх пріоритетом має стати узгодження свободи кожного зі свободою всіх громадян країни і забезпечення найвищої ефективності в соціальному регулюванні державної влади та встановленні демократичного політичного порядку в суспільстві. Це вихідна компонента правової держави, важливо серед цінностей і пріоритетів правової держави гарантувати такі основи, як право, свобода волевиявлення, справедливість, кваліфіковане управління.

Основним у розвитку суспільства є формування чітко налагоджених, регламентованих, контрольованих і стійких соціальних взаємодій, соціальних зв'язків. Система соціальних інститутів визначає суспільний устрій суспільства і відповідно економічний, політичний устрій суспільства, тип культури освіти та ін.

У суспільстві на розвиток соціальних процесів істотно впливають сформовані соціальні утворення – соціальні інститути. Інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснована на чітко розробленій ідеології, системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за їхнім виконанням. Будь-який соціальний інститут виникає тільки тоді, коли виникає соціальна потреба і функціонує доти, поки існує потреба. Відпадає потреба, і соціальний інститут стає непотрібним, навіть гальмом суспільного життя [4].

Отже, інститут, виступаючи сукупністю взаємозв'язків і систем поведінки людей визначається їх потребами і діє в їх інтересах, багато в чому розвиток суспільства є відображенням рівня розвиненості та діяльності соціальних інститутів.

Основоположником інституціоналізму в політичній економіці є Торстейн Бунде Веблен (1857 – 1929) – американський економіст,

соціолог, публіцист, футуролог. Т. Веблен був одним із творців соціологічної теорії споживання. Він став автором такої критеріальної категорії середнього класу, як самоідентифікація.

Так званий сучасний неоінституціоналізм представлений численними різноплановими концепціями, які критично ставляться до уявлень про універсальний характер ринкових відносин. Автори: Карл Поланьї, Дж. Гелбрейг, Д. Белл, О. Тоффлер є захисниками теорій постіндустріального суспільства, виходять з первинності інститутів: держави, управлінських і інших структур, які визначають дії індивідів.

На відміну від цих концепцій методологічною основою теорій прав власності, суспільного вибору слугує неокласична економічна теорія, що розглядає ринок як найбільш ефективний механізм регулювання економіки. Роль держави, відповідальної за встановлення “правил гри” на ринку і захист прав власності, відбивається в теорії суспільного вибору американського економіста Джеймса Макджіла Бьюкенена.

Теоретичним осмисленням та вивченням специфіки державотворчого процесу трансформаційного періоду в Україні, пошуком нових форм і методів державного управління, регулювання на державному рівні та спрямування суспільно-політичних процесів займаються сучасні українські вчені різних галузей науки: В. Авер'янов, В. Бакуменко, В. Князев, І. Надольний, Ф. Рудич, А. Пойченко, Г. Почепцов, С. Саханенко, С. Телешун, В. Цветков та ін.

Так, на думку С. Телешуна, в українському суспільстві, яке перебуває сьогодні у стані транзиту, активно формуються нові суспільні інститути і суспільні відносини. Учений підкреслює, що кризові явища, які характеризують сучасну політичну, соціально-економічну та гуманітарну сфери, не є проблемою для молодого демократичного суспільства, серйозні проблеми виникають тоді, коли національний політико-економічний бомонд виявляється неспроможним адекватно реагувати на нові суспільні реалії та виклики [6, с. 2].

Соціальний інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснована на чітко розробленій системі правил і норм відповідно до соціального статусу і ролі, а також на розвинутому соціальному контролі за їх здійсненням. Соціальні інститути підтримують соціальні структури і порядок, стабільність у суспільстві [5].

Специфіка владних інститутів полягає в тому, що вони узаконені і діяльність їх регламентована відповідними законами, рішеннями й іншими юридичними актами. Кожний інститут здійснює певний вид діяльності і включає соціальну спільність, групу, спеціалізовану на її виконанні; норми, що регулюють відносини всередині системи; матеріальні засоби, необхідні для досягнення поставленої мети та виконання регламентованих функцій.

До функцій інститутів влади належать:

- економічна функція – організація та регулювання економічних процесів у країні за допомогою податкової та кредитної політики та за допомогою спеціалізованих державних монетарних установ;
- правова функція – гарантування безпеки окремих громадян і суспільства в цілому, розвиток законодавства, утвердження законності та правопорядку;
- соціальна функція – задоволення потреб людей у житті, соціальні гарантії, страхування життя, підтримка на належному рівні охорони здоров'я;
- культурно-виховна функція – контроль за освітою й вихованням, сферою культури; регулювання відносин етнічних груп і національна консолідація;
- політична функція – забезпечення політичної стабільності, визначення політичного курсу, що відповідає потребам більшості населення чи підтримка повноважень володарюючого класу;
- екологічна функція – гарантування екологічної безпеки, розумного використання природних ресурсів [7].

Інструментами, які владні інститути могли б використати для створення сприятливого середовища для формування в Україні середнього класу можна визначити, виходячи з основних функцій, які покликані виконувати у суспільстві: соціально-економічні, політичні, гуманітарні тощо.

Соціально-економічні інструменти умовно можна віднести до монетарної, зовнішньоторговельної і фіскальної, кредитно-грошової політики.

Головними економічними стабілізаторами є виплати по безробіттю і податок на прибуток. Наступним соціально-економічним інструментом впливу інститутів влади на розвиток середнього класу можна також вважати застосування політики стимулювання зайнятості [3].

Це припускає два типи політичних дій:

- стимулювання переміщення пропозиції праці між регіонами;
- політику підвищення міграційної активності працівників усередині регіону, маючи на увазі переміщення працівників між секторами регіонального господарства, а також досягнення відповідності між професійно-кваліфікаційним складом працівників і структурою робочих місць регіону.

Мобільності праці перешкоджають три основні групи чинників:

- міжрегіональні відмінності в заробітній платі, які виникають унаслідок недосконалої конкуренції на ринку праці;
- недосконалість інформації про регіональні ринки праці, тобто наявність робочих місць і рівень заробітної плати, соціальних умов тощо;

– наявність перешкод для міграції, серед яких фінансові перешкоди, що полягають у високих витратах на переїзд і облаштування на новому місці, високому ступені ризику, пов'язані з пошуком роботи і облаштуванням на новому місці, а також перешкод соціальної і моральної властивості.

До економічних інструментів також можна віднести застосування політики стимулювання капіталу. Ця політика значною мірою пов'язана з політикою підвищення мобільності капіталу з метою досягнення відповідності між попитом і пропозицією на ринку праці шляхом регулювання його пропозиції.

При цьому проведення економічної політики на ринках праці пов'язане зі стимулюванням попиту на працю, перш за все в регіонах з високим рівнем безробіття, що досягається методами політики переміщення капіталу.

Економічні інструменти, засновані на методах прямого державного регулювання, які базуються на державній власності, що може використовуватися для створення в регіонах сприятливих умов господарської діяльності. Однією з форм використання державної власності є створення державних інвестиційних компаній, які використовуються для залучення в проблемні регіони нових інвесторів [3].

Стимулювання малого і середнього бізнесу розглядається як один з ефективних інструментів національної та регіональної політики. Ефективність її обумовлена тим, що малі підприємства здатні у відносно короткі терміни створити в регіоні робочі місця для робочої сили різної кваліфікації; вони відіграють важливу роль в інноваційній сфері, швидко адаптуючись до виробництва нових продуктів і нових технологій; їхнє створення не вимагає реалізації крупних інвестиційних проектів. Завдяки цим характеристикам мале і середнє підприємництво розглядаються як інструмент стимулювання економічної активності і має набути значної підтримки владних інститутів усіх рівнів. Форми такої підтримки включають: виділення позик і пільгове фінансування, надання допомоги в організації і навчанні малому бізнесу, стимулюванні інвестицій, пільговому оподаткуванні та ін. Проте державна підтримка, перш за все, має бути побудована на ринково-конкурентних відносинах, уникненню прямої фінансової допомоги та надання пільг.

Соціально-політичними інструментами формування середнього класу можна вважати реформування системи соціального представництва. Система соціального представництва допускає взаємозв'язану і суперечливу єдність політичних і владних структур та інститутів, через які воля громадян переноситься у сферу прийняття політичних рішень. Система соціального представництва тісно пов'язана з іншими системами владних політичних структур суспільства, найважливішими з яких є система влади, владних структур, де приймаються і реалізуються

обов'язкові для всіх рішення (законодавча, виконавча і судова) і система організаційних груп.

Систему соціального представництва і її канали індивіди, різноманітні об'єднання людей, соціальні спільноти використовують для вираження власних реальних або фіктивних інтересів і вимог, переміщуючи їх у центр політичної боротьби та сферу прийняття політичних рішень. Зрозуміло, з одного боку, система соціального представництва виступає найважливішим посередником між державою і населенням, механізмом групової консолідації, тобто структурою, призначеною для вираження і захисту соціально окреслених інтересів у політичному неоднорідному середовищі [7].

Політичні партії і законодавчі органи – головні інституціональні канали і сфери, за допомогою яких іде змагання за реалізацію державної політики. Але самостійну роль відіграє і державне управління, де окремі індивіди і соціальні верстви, групи представляють і переслідують свої приватні інтереси в державній політиці.

Отже, соціальне представництво – це засіб і важіль, з допомогою якого здійснюються і реалізуються політичні зв'язки, що сприяють соціальному об'єднанню суспільства, тобто залученню соціальних спільностей, верств і груп до політичного процесу.

Зрозуміло, що ефективні державні інститути і дієву політичну практику неможливо створити відразу. Приклад західних демократій свідчить, що для виникнення, зміцнення і легітимізації владних інститутів потрібен час, упродовж якого відбувається складний процес надбання позитивних знань і досвіду. У той же час для успішної боротьби з системною фінансовою кризою, яка нині має місце в Україні, необхідні вже сформовані дієві інститути. Однак ця криза сама по собі перешкоджає складному завданню інституціоналізації.

Україна змушена переборювати численні негативні наслідки авторитарного минулого й одночасно вирішувати складні соціально-економічні проблеми, з низкою яких “старі” демократії практично не стикалися при народженні.

Цілком очевидно, що до дестабілізації суспільного життя й постійних, тривалих внутрішньополітичних криз призводять “незрілість” суспільних відносин та відсутність демократичних традицій.

Одним із важливих чинників успішної інституціоналізації демократії у традиційних суспільствах є легітимність інститутів, тобто розуміння значною частиною населення необхідності того або іншого інституту демократії та інформованості про його діяльність.

Саме тому подолання кризи легітимності пов'язане з виконанням двох завдань: по-перше, підвищити довіру до інститутів демократії шляхом поліпшення матеріального стану основних соціальних груп. Це завдання можна реалізувати шляхом поетапного впровадження ринкових механізмів. По-друге, створити механізм подолання соціокультурних

суперечностей. Це завдання можна реалізувати шляхом забезпечення політичного представництва соціальних груп, які орієнтуються на цінності раціоналізму, ефективності та рівності. Важливим етапом має бути створення порівняно однакових економічних можливостей для представників різних соціокультурних верств шляхом гарантування свободи вибору форм власності. Також важливо в подоланні соціокультурних суперечностей сформувати серединну культуру, яка органічно поєднає на принципах поваги та діалогу історичні, традиційні й сучасні цінності.

Найважливішими факторами розвитку підприємництва є ліквідація корупції, запровадження реального верховенства права і закону, тобто запровадження “прозорих правил гри”, створення ефективної податкової системи та досконалішої банківської системи, сприяння розвитку нових приватних підприємств, залучення прямих іноземних інвестицій тощо.

Сьогодні в Україні значною мірою необхідна підтримка законодавчою та виконавчою владою формування такого соціального інституту, як середній клас, наслідком чого має стати зміцнення продуктивних сил країни, здатних до самоорганізації з високою мобільністю в обстоюванні власних інтересів і налаштованих на застосування цивілізованих форм тиску на інститути влади.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що в ситуації, де владні інститути існують формально, хоч і мають законну основу та визнаються суспільством, але майже не впливають на механізми прийняття рішень, це призводить до їхньої внутрішньої деградації, падіння їхнього престижу в суспільстві і, як наслідок, втрати їхньої легітимності. Такий стан інститутів влади залишає мало шансів для подолання політичної кризи в країні і зводить до мінімуму шанси України вийти із системної кризи з найменшими втратами як для економіки країни, так і для її незалежності.

Література:

1. *Бекешкіна І.* Демократичний процес в Україні : політичний портрет України [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна // Бюлетень Фонду “Демократичні ініціативи”. – 2001. – № 23. – С. 9. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/publications/pp>

2. Визначення рівня задоволеності громадян роботою місцевих органів влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>

3. *Кравченко А. І.* Соціологія для економістів / А. І. Кравченко ; [учеб. пособие для вузов]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 336 с.

4. *Лаціба М.* Державне регулювання та стан розвитку громадянського суспільства в Україні / М. Лаціба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український // Пріоритети розвитку громадянського суспільства України ; Український

незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С. 18.

5. *Пилипенко В. Є.* Людина в ринковому суспільстві: орієнтації, поведінка, культура / В. Є. Пилипенко – К. : Фоліант, 2005. – 224 с.

6. *Телешун С.* Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства / С. Телешун // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1 (28). – С. 1–7.

7. *Цимбалюк М. М.* Онтологія правосвідомості теорія та реальність : [монографія] / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008 – С. 249–271.

Надійшла до редколегії 01.12.2008 р.